

Ten geleide

John Helsloot

Op 28 november 1995 hield de afdeling Volkskunde van het P.J. Meertens-Instituut haar jaarlijks symposium, dat ditmaal de titel droeg 'Concurrenten of collega's? Sinterklaas en Santa Claus tussen cultuur en commercie. Decemberrituelen in Nederland'. Met de keuze voor dit thema werd beoogd in te haken op de, vooral sinds begin jaren negentig, telkens in de maanden november en december oploeiende publieke discussie over de onderlinge verhouding tussen beide feesten, in het bijzonder over de vraag of het geven van cadeaus met Kerstmis het sinterklaasfeest niet verdringt. De dag had plaats in het Amsterdams Historisch Museum, waar toen een fraaie tentoonstelling over Sinterklaas en zijn feest werd gehouden.

Op het symposium werden zeven lezingen gegeven, waarvan er in dit themanummer drie zijn opgenomen, namelijk die van Mirjam van Leer, John Helsloot en Gerard Rooijackers. *Van Leer* laat vanuit historisch-sociologisch perspectief zien hoe het geven van geschenken op het sinterklaasfeest vanaf de achttiende eeuw tot heden enkele malen een andere functie en betekenis kreeg, onder invloed van veranderingen in de verhouding tussen verschillende categorieën gevers, zoals ouders en kinderen, mannen en vrouwen, hoger- en lagergeplaatsten, en in de denkbeelden over het gewenste karakter van hun onderlinge verhouding. Zij betoogt dat het onzekere, kwetsbare karakter van veel relaties mensen tegenwoordig extra aanspoort die te onderhouden, bijvoorbeeld met geschenken. De mogelijkheid die nu ook met kerst te geven vindt daarom bij velen een gretig onthaal. Van de reacties bij het publiek en het winkelbedrijf op dit vooral sinds eind jaren tachtig toenemend gebruik geeft *Helsloot* een overzicht. Hij plaatst de verschillende gevoelens over het geven met kerst in historisch perspectief door te wijzen op veranderingen in de beleving van zowel het sinterklaas- als het

kerstfeest. Doorslaggevend voor de gegroeide populariteit van het geven met kerst acht hij, in navolging van enkele theoretici, de zogenaamde postmoderne trend in de huidige cultuur, waarin het 'of-of' steeds meer plaats maakt voor 'en-en'. *Rooijakkers* geeft eerst een beeld van de veranderingen in Zuid-Nederland in de viering van Kerstmis vanaf het begin van deze eeuw en de gegroeide acceptatie van de kerstboom, met name in de Kempen. Daarna behandelt hij een sinds midden jaren tachtig betrekkelijk nieuw verschijnsel in de kersttijd: het bezoeken van grote kerststallen in de openlucht met levende have en figuren. Hij laat zien dat deze stallen en het bezoek daaraan in dorpen in de Kempen beantwoorden aan de behoefte aan een eigen lokale identiteit, waarin het verleden wordt geïdealiseerd.

Aan deze drie artikelen is een later geschreven bijdrage toegevoegd van *Wim Cappers* over de strijd van katholieken in de jaren vijftig tegen de kerstman, die toen beschouwd werd als een symbool van de toenemende verwereldlijking binnen de katholieke zuil. Hij illustreert dit verzet met onder andere een nauwkeurige beschrijving van de actie die door de katholieke jeugdbeweging van de Eucharistische Kruistocht in 1954 in Roermond tegen de kerstman werd ondernomen. De toespraak waarmee de directeur van het P.J. Meertens-Instituut, *Jaap van Marle*, het symposium opende, gaat nu ook aan de artikelen in dit nummer vooraf. Hij stelt dat het sinterklaasfeest weliswaar geldt als een nationaal feest – wat ook blijkt uit de viering van sinterklaas door afstammelingen van Nederlanders in de Verenigde Staten en in het vroegere Ceylon die zich in hun etniciteit bedreigd voelen –, maar dat dit tevens de zwakke plek daarvan is. Bij de internationale glamour van de huidige kerstviering steekt het immers pover af. Tegelijkertijd relativeert hij deze stelling door erop te wijzen dat Sint-Nicolaas in het verleden niet door allen als een nationaal feest werd ervaren en verschillen in de intensiteit van de viering kende. Van de lezingen van de vier overige sprekers, die meer het karakter van een causerie hadden, volgt hier een samenvatting.

Sinterklaasliedjes voor kinderen uit de afgelopen twee eeuwen vormden het onderwerp van de lezing van *Bert van Gelder*. Hij richtte in 1995 in Purmerend uitgeverij De Zilverdistel op en bracht dat jaar als eerste publikatie samen met zijn vrouw het boek *Makkers staakt uw wild*

geraas uit, dat de tekst en muzieknotatie bevat van een honderdtal sinterklaasliedjes voor kinderen. In het boek is een selectie opgenomen uit de ongeveer zeshonderd liedjes die door hen werden verzameld. Dit materiaal stelde Van Gelder in staat een schets te geven van de geschiedenis van het sinterklaaslied. De bloeitijd daarvan begint in de jaren dertig van de negentiende eeuw. Tegen de achtergrond van de inspanningen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen om het lager onderwijs te verbeteren en ook het zangonderwijs te stimuleren schreef Jan Pieter Heije, bestuurslid van het Nut, het bekende *Zie de maan schijnt door de bomen*, getoonzet door J.J. Viotta. Ook het boekje *Sint Nicolaas en zijn knecht* (1851), met gedichtjes als *Zie ginds komt de stoomboot*, van de Amsterdamse onderwijzer Jan Schenkman kwam voort uit het streven Sinterklaas dienstbaar te maken aan de opvoeding. Vanaf het derde kwart van de negentiende eeuw en vooral vanaf circa 1910 vormen de talrijke jeugdtijdschriften van de verschillende zuilen een belangrijk verspreidingskanaal voor sinterklaasgedichtjes en -liedjes. Deze rol wordt vanaf de jaren dertig aangevuld door radio-uitzendingen met kinderliedjes. Tot slot wees Van Gelder op het nieuwe verschijnsel dat scholen zich abonneren bij produktiemaatschappijen die hun cassettes met nieuwe (en de ouders onbekende) sinterklaasliedjes toesturen, zoals enkele jaren geleden de *Zwarte Pieten-rap*.

Om te vernemen hoe het bedrijfsleven aankijkt tegen de verhouding tussen beide decemberfeesten was *Caroline Emmen*, secretaris van de Raad Nederlandse Detailhandel, uitgenodigd. Bij de ondernemingen, aangesloten bij de Raad, werd in 1994 55 miljard gulden besteed, op een totaal van 125 miljard aan bestedingen in de detailhandel. Een belangrijk deel van deze omzet vindt plaats in de maand december. Uit een enquête onder de aangesloten bedrijven bleek dat de bestedingen voor sinterklaas afnemen en die voor Kerstmis groeien. Voor sinterklaas worden kleinere cadeaus gekocht zoals speelgoed, gereedschap en traditionele etenswaren als speculaas, pepernoten, chocolade, terwijl duurdere geschenken als wijnen, lingerie en elektronica voor Kerstmis aangeschaft worden. De afgelopen jaren is dit beeld betrekkelijk stabiel gebleven. Dit betekende niet dat sinterklaas door de detailhandel is opgegeven. Hoewel de Raad zich niet bemoeit met de commerciële verkoopactiviteiten van zijn leden, gaf hij wel brochures uit met tips en ideeën voor de promotie

van sinterklaas, in 1994 met steun van de Stichting Nationaal Sint Nicolaas Comité. Deze tips betroffen onder andere de aanwezigheid van een inpaktafel, het inhuren van een sneldichter, het uitschrijven van een tekenwedstrijd en de aankleding van etalages. In overleg met de NPS werden de data van de intocht op de televisie vastgesteld, om een voldoende aantal koopzaterdagen te garanderen tussen dat evenement en de verjaardag van de heilige. Mevrouw Emmen stelde vast dat de detailhandel Sinterklaas en de kerstman niet als concurrenten wil beschouwen, maar nadrukkelijk als collega's.

Daarna las de schrijver *Nicolaas Matsier* enkele passages voor uit zijn in 1995 verschenen boekje *Was Sinterklaas maar een gracht*, een bundeling van eerder geschreven krante-artikelen. De titel verwijst naar de inspanningen van de beeldend kunstenaar en criticus Jan Veth die, toen omstreeks de eeuwwisseling veel Amsterdamse grachten gedempt werden, met succes pleitte voor het behoud van de Reguliersgracht. Matsier plaatst zich daarmee in de traditie van intellectuelen die opkomen voor het vaderlands erfgoed. Tradities vergeleek hij met klein onderhoud; wordt dat verwaarloosd, dan treedt het verval snel in. Nu niemand meer een knecht mag hebben, laat staan een zwarte, en dreigen en straffen in de opvoeding ongepast worden gevonden, legt Sinterklaas het af tegen 'dat Duits-Amerikaans-Engelse misbaksel, de kraak- en smaakloze Kerstman' – zo luidde zijn diagnose. Om deze trend te keren en kennis over het sinterklaasfeest te verspreiden had hij in 1992 onder andere voorgesteld een Stichting Sinterklaasgevoel in het leven te roepen. Tot zijn genoegen stelde hij vast dat deze oproep niet aan dovemansoren was gericht en dat deze hartewens door de oprichting van verscheidene comités inmiddels in vervulling was gegaan.

Het symposium werd afgesloten met een bevlogen toespraak van *Frits Booy*, bestuurslid van de Stichting Nationaal Sint Nicolaas Comité en 'sinterklasoloog' – tussen aanhalingstekens, zoals hij zelf zei. Verheugd wees hij op cijfers, die aangaven dat in 1995 de teruggang in de sinterklaasviering tot staan was gekomen en dat de trend zelfs was omgebogen. Hij stelde dat deze ontwikkeling wel niet geheel, maar toch deels aan de inspanningen van het Comité te danken was. Dit heeft, geheel onafhankelijk maar gesteund door vrijwillige donaties van particulieren en het bedrijfsleven, etalagemateriaal en brochures met allerlei tips onder winkeliers verspreid. Producten als

een 'sintertaart' en, voor tuincentra, een 'sintstukje' werden geïntroduceerd. Door middel van lezingen en bijdragen aan tentoonstellingen werd voorlichting over sinterklaas gegeven en de belangstelling voor het feest gestimuleerd. Tijdens een studiedag werden aan intochtcomités adviezen gegeven. Voor bijzondere verdiensten bij de bevordering van het sinterklaasfeest werd de onderscheiding 'de zilveren pepernoot' ingesteld. Booy stelde vast dat al deze moeite niet voor niets is geweest. Hij eindigde met een sinterklaasvers van eigen makelij:

*Zie de maan schijnt door de bomen, zonder dennegroen en ster.
Laat de goede Sint maar komen, houd de kerstman even ver.
Tot 6 december zijn de baas, Zwarte Piet en Sinterklaas.*

Wat onderzoeksperspectieven met betrekking tot de viering van sinterklaas en Kerstmis in Nederland betreft, vallen bij de vier auteurs in dit nummer overeenkomsten en verschillen te constateren. Richten Van Leer en Helsloot zich op het land als geheel, Cappers en Rooijackers beperken zich tot lokale en regionale gevalstudies, al ondersteunt ook Van Leer haar these met gegevens uit lokaal archiefonderzoek. Bezieet zij de ontwikkelingen in het sinterklaasfeest over een periode van twee eeuwen, de andere auteurs beperken zich tot veranderingen die zich in enkele decennia hebben voorgedaan of zelfs in enkele jaren, zoals in de bijdrage van Cappers. Onderzoeksmethode en de keuze van bronnen komen met deze verschillende benaderingswijzen overeen. Cappers deed gedetailleerd onderzoek op grond van lokaal archiefmateriaal, Rooijackers verrichtte veldwerk en maakte gebruik van een lokale schriftelijke enquête. Dit type bron, maar dan op landelijke schaal, ligt deels ook ten grondslag aan de bijdrage van Helsloot; daarnaast vormen kranteberichten, afkomstig uit verscheidene plaatsen, zijn belangrijkste bron. Van Leer onderzocht verscheidene typen bronnen, zowel iconografische als schriftelijke. Alle auteurs, Rooijackers in het bijzonder, trachten door te dringen tot de verschillende betekenislagen en functies die de viering van sinterklaas of Kerstmis voor de participanten had of heeft. Bovendien laten zij telkens zien hoe deze mede begrepen kunnen worden tegen de achtergrond van ontwikkelingen in de wijdere samenleving en vanuit het buitenland.

De variëteit in perspectieven, methoden en bronnen vormt ongetwijfeld de aantrekkelijkheid van dit nummer.

Het zal hopelijk andere onderzoekers stimuleren. Want tegelijkertijd is duidelijk dat er, voortbouwend op eerdere studies als van Eugenie Boer-Dirks over Zwarte Piet (*Volkskundig Bulletin* 19 [1993] 1-35), nog veel te doen valt bij het onderzoek naar deze belangrijke decemberfeesten. De vier artikelen in dit nummer belichten daarvan niet meer dan enkele facetten. Ten opzichte van het buitenland heeft het volkskundig onderzoek in Nederland naar sinterklaas en Kerstmis nog een achterstand. Het valt echter te verwachten, dat die in de komende jaren zal worden ingehaald. Cappers zal binnenkort verder over de kerstman publiceren. De artikelen van Helsloot en Rooijackers maken op het P.J. Meertens-Instituut deel uit van grotere onderzoeksprojecten vanuit het aandachtsgebied 'Feest en Ritueel'. Helsloot bereidt een studie voor over winterfeesten in Nederland en koloniën tussen circa 1850 en 1940, Rooijackers werkt samen met de fotografe Rosa Verhoeve aan een publikatie over de hedendaagse viering van kalenderfeesten, getiteld *Dutch rituals*. De voortgang van verder empirisch onderzoek, op een veelheid van deelgebieden en onderzoeksniveaus, in wisselwerking met de ontwikkeling van nieuwe theoretische perspectieven zullen er hopelijk toe leiden dat het maatschappelijk debat over de feesten van december aan diepte zal winnen.